

УДК 94: 327] (497.2+477) «1944/1989»
LCC DR92

О. М. Каковкіна

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дипломатична діяльність Народної Республіки Болгарії в Україні за матеріалами Центрального державного архіву громадських об'єднань України*

Розглянуто дипломатичну діяльність Народної Республіки Болгарії в Радянській Україні на основі матеріалів Центрального державного архіву громадських об'єднань України, а саме документів таємної частини загально-го відділу фонду Центрального Комітету Комуністичної партії України. Документи розкривають особливості дипломатичних відносин СРСР та Болгарії протягом 1944–1989 рр., місце України у їх розвитку. Вагоме значення останнього зумовило відкриття двох Генеральних консульств в Одесі (1965) та Києві (1971), які виконували традиційні для дипломатичних місій функції. Разом з тим зміст їх діяльності свідчить про неоднозначні відносини НРБ та СРСР, попри залежність болгарського керівництва від московського центру та підпорядкованість зовнішньополітичної діяльності партійному керівництву. Особливості в діяльності консульств полягали у домінуванні економічного напрямку в Одесі та політичного у Києві, де, крім того, болгарські дипломати виступали свого роду «довіреними особами» для радянської сторони у відносинах з іншими дипломатичними місіями.

Ключові слова: радянсько-болгарські відносини; дипломатія; Генеральне консульство; діяльність.

Каковкина О. Н. Дипломатическая деятельность Народной Республики Болгарии в Украине по материалам Центрального государственного архива общественных объединений Украины

Рассмотрена дипломатическая деятельность Народной Республики Болгарии в Советской Украине на основе материалов Центрального государственного архива общественных объединений Украины, именно документов секретной части общего отдела фонда Центрального Комитета Коммунистической партии Украины. Документы раскрывают особенности дипломатических отношений СССР и Болгарии в течение 1944–1989 гг., место Украины в их развитии. Большое значение последнего обусловило открытие двух Генеральных консульств в Одессе (1965) и Киеве (1971), которые выполняли традиционные для дипломатических миссий функции. Вместе с тем содержание их деятельности свидетельствует о неоднозначных отношениях НРБ и СССР, несмотря на зависимость болгарского руководства от московского центра и подчиненность внешнеполитической деятельности партийному руководству. Особенности в деятельности консульств заключались в доминировании экономического направления в Одессе и политического в Киеве, где болгарские дипломаты, кроме того, являлись своего рода «доверенными лицами» для советской стороны в отношениях с другими дипломатическими миссиями.

Ключевые слова: советско-болгарские отношения; дипломатия; Генеральное консульство; деятельность.

Kakovkina O M. Diplomatic Activity of the People's Republic of Bulgaria in Ukraine on the basis of the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine (TsDAGO)

The article deals with the diplomatic activities of the People's Republic of Bulgaria (PRB) in the Soviet Ukraine on the basis of materials from the Central State Archive of Public Organizations of Ukraine (TsDAGO). These are documents of the secret part of the general department of the foundation of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine. The chronological scope of the study was from 1944 to 1989, from the establishment of diplomatic relations between the USSR and Bulgaria after the 1944 Bulgarian coup d'état until the democratization of the Bulgarian state and society began. The development of Bulgarian-Soviet diplomatic relations, their activity and peculiarities were condi-

* Статтю підготовлено відповідно до завдань теми науково-дослідної роботи кафедри всесвітньої історії «Проблеми міжцивілізаційної взаємодії суспільств Заходу і Сходу у нову та новітню добу» (Номер держреєстрації 0116U002263)

tioned by the subordinate status of Bulgaria, the formation of Moscow's directive diplomacy, and the high intensity of economic and other ties. Particular attention in them belonged to Ukraine, which became the field of activity of Bulgarian diplomats. Before the opening of the consulates, the coordination of diplomatic activities in Ukraine was conducted from the embassy in Moscow. In 1965, the first Consulate General of Bulgaria was opened in Odessa; in 1971 – in Kiev, which had features – the Consulate General in Odessa was focused on economic issues, the Consulate General in Kiev – the problems of political and international importance. The author shows that the documents of the archive reveal the functional aspects of consulates, as well as their composition, characteristics of Bulgarian diplomats, everyday life, problems of stay and work. The documents include the personalities of some of the general consuls like S. Ralev, N. Minkov, K. Evtimov, I. Radonov. An important feature of the diplomatic activity of the Bulgarian diplomatic missions was their complete control of the Party centers of the USSR and the People's Republic of Bulgaria. The Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in these conditions was the executor of the tasks of the Central Committee of the Communist Party, the Central Committee of the CPSU, the translator of their position, the informer, while performing traditional functions within the framework of international diplomatic law. The most meaningful for the characteristics of the Soviet/Ukrainian-Bulgarian relations are the conversations with the consuls of Bulgaria, which testify to the dependent position of the country. At the same time, the Bulgarian diplomats were trustees who reported on relations in the consular corps of Kiev, the political views of diplomats, especially criticism of the USSR. The author comes to the conclusion that the diplomatic missions of the People's Republic of Bulgaria in Ukraine were part of a fairly well-established system of Soviet-Bulgarian relations in general, the study of which continues.

Keywords: Soviet-Bulgarian relations; Diplomacy; General Consulate; Activity.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні діють Посольство Болгарії у Києві й два Генеральних консульства – в Одесі та Львові, а також – почесне консульство у Запоріжжі та сім візових центрів (включно із названими містами). Відповідно в Болгарії, крім посольства в Софії, діють Генеральне консульство у Варні, почесні консульства в Русі та Пловдиві. Передісторія такої розлогої дипломатичної присутності Болгарії в Україні налічує вже століття: початок дипломатичних відносин двох держав пов'язують із підписанням Брестського договору у лютому 1918 р., який, однак, забезпечив діяльність болгарського посла лише на кілька місяців. Перервані на довгі роки у часи СРСР, самостійні відносини між державами були встановлені у грудні 1991 р. Разом з тим, за відсутності самостійних дипломатичних зв'язків, УРСР була полем діяльності іноземної дипломатії.

З проголошенням Народної Республіки Болгарії після Другої світової війни, перемогою комуністичних сил у державі створились сприятливі умови для розбудови дипломатичного життя Болгарії в СРСР. Важливе місце у цьому процесі належало Україні, тривалий час пов'язаної з Болгарією географічно та історично. Протягом другої половини 1940–1990-х рр. в Україні сформувався і діяло болгарське дипломатичне представництво, діяльність якого залишається практично не висвітленою. Дослідження дипломатичної складової в історії відносин України та Болгарії дозволяє відтворити цілісне бачення історії українсько-болгарських відносин, визначити місце України у міжнародних відносинах країн Східного блоку, радянській зовнішній політиці.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Історія болгарського дипломатичного представництва в Україні представлена більш ранніми за хро-

нологічними межами дослідженнями діяльності консульства в Одесі у часи Російської імперії (Білоусова, 2015; Вовчук, 2014), а також короткого періоду дипломатичних відносин у 1918–1919 рр. (Павленко, 1993, 2010; Зленко, 1993; Пейчева, 2009; Манасієва, 2011; Матяш, 2016). Окремі аспекти дипломатичної діяльності за участі МЗС України, зокрема із країнами Східного блоку, містяться в синтезах з історії дипломатії України (Смолій, 2001). Прикладом зростання інтересу до теми стала Міжнародна наукова конференція «Дипломатичні архіви як історичне джерело: від ідеї до наукових і прикладних перспектив», що відбулася в Одесі у 2016 р., де учасники презентували окремі джерела з історії іноземних консульств в Україні, зокрема болгарського часів радянсько-болгарських відносин (Програма..., 2016).

Дослідження болгарських вчених зосереджені на радянсько-болгарських дипломатичних відносинах вищого рівня, у зв'язку з чим назвемо публікації Р. Тодорової (Тодорова, 2010), П. Димитрової (Димитрова, 2010), Н. Недева (Недев, 2007). Окремі характеристики дипломатичної діяльності Народної Республіки Болгарії в СРСР містить праця М. Матєєвої та Х. Тепавічарова (Матєєва & Тепавічаров, 1989). Узагальнену історію консульських представництв у Варні презентував Б. Дряновський (Дряновский, 2006). Російські науковці впроваджують архівну спадщину центральних сховищ, де акумульований значний матеріал з історії дипломатичних відносин СРСР та НРБ (Россия-Болгария..., 2004; Васильєва, 2010). Натомість українська складова цих відносин не досліджується.

Мета цієї розвідки – розглянути дипломатичну діяльність НРБ в Україні на основі джерел Центрального державного архіву громадських

об'єднань та з'ясувати її напрямки та зміст. Зазначимо, що частина документів інших архівосховищ України, передусім, Архіву зовнішньої політики, відповідних архівів Болгарії, Росії, пов'язаних з діяльністю болгарської дипломатії в УРСР, потребує дослідження задля створення цілісного бачення цієї діяльності. Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1944–1989 рр., від державного перевороту 9 вересня 1944 р. до повалення режиму Живкова та початку демократичних перетворень у Болгарії.

Виклад основного матеріалу. Радянсько-болгарські відносини після подій вересня 1944 р. у Болгарії отримали нові засади та принципи розвитку, і радянське керівництво реалізувало завдання максимально швидкого включення Болгарії до системи власного впливу та контролю. Дипломатична діяльність московського керівництва визначила зміст відносин із країнами «народної демократії». Як зазначила В. Тошкова, початкова фаза повоєнного періоду – до смерті Й. Сталіна – характеризувалась заходами Кремля, спрямованими на встановлення дисципліни відносин із східноєвропейськими «союзниками». Цими засобами були запрошення на бесіди, навчання відданих кадрів у Комінформбюро, а сам «механізм уніфікації зовнішньополітичних програм країн Східної Європи контролювався Москвою і через відповідні відділи ЦК ВПКБ-КПРС... Суттєву роль у визначенні принципів єдності відіграло Міністерство закордонних справ СРСР. Але, як правило, остаточні вказівки, які осцувались координації зовнішньої політики, особливо по лінії ООН, формулювались у Кремлі» (Тошкова, 2010, с. 502). Фактично, у період 1944–1946 рр., ще до проголошення НРБ та підписання мирного договору з Болгарією у лютому 1947 р., було закладено основи стратегії відносин з СРСР. Вони, у свою чергу, були викладені у Договорі про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу, підписаному між Болгарією та СРСР у 1948 р.

На вересень 1944 р. країна мала дипломатичні відносини з 10 державами, а на початок 1988 р. – вже з 121, на 1 січня 1987 р. мала діючі дипломатичні представництва у 79 країнах, зокрема 11 Генеральних консульств, чотири з яких – у СРСР (Матеева & Тепавичаров, 1989, с. 58).

Дипломатичні представництва Болгарії координувало Міністерство зовнішніх справ, діяльність якого визначала Конституція 1947 р. До цього фактично діяла структура, створена ще 1879 р. та змінена у 1918 р. Нагадаємо, що з часу встановлення дипломатичних відносин Болгарії та СРСР у 1934 р. до 1944 р. вони не розривалися, попри протимецьку позицію Болгарії, і у Москві діяло представництво цієї країни. Розрив відносин з урядом Болгарії відбувся 5 вересня 1944 р., напе-

редодні відомого перевороту, а відновлення – 14 серпня 1945 р. Посольство Болгарії в Москві на той час очолював відомий філософ Димитр Михалчев, відсторонений з посади посла після того, як радянське керівництво надіслало про це прохання, звинувативши його у тому, що він «цілком налаштований проамериканські і недружній до СРСР» (Недев, 2007, с. 705).

Протягом 1944–1989 рр. сформувалась структура дипломатичного представництва Болгарії в СРСР, центром якого було посольство в Москві, і чотири Генеральні консульства – в Одесі (1965), Києві (1971), Ленінграді (1973) та Сиктивкарі (1973) (На території Болгарії, відповідно, діяли 10 Генконсульств, з яких СРСР представляли три – у Варні, Пловдиві та Русі). Розбудовуються два центри її дипломатичної діяльності в Україні – Одеса, яка певним чином продовжила традицію попередніх часів, і Київ, як столиця республіки.

Розширення напрямів зовнішньополітичної діяльності СРСР зумовлювало зростання ролі України як важливої її складової. У цих умовах дипломатична активність НРБ у межах України зумовлювалась наростанням зв'язків різного рівня, про що докладно писали дослідники ще радянської доби (Павленко, 1985; Сохань, 1969; 1976).

Діяльність, структуру, функції дипломатичних представництв регулює дипломатичне право, яке у досліджуваний період перебувало у стані розвитку та вдосконалення. По завершенні Другої світової війни діяли дипломатичні норми, закладені ще на початку XIX ст., удосконалені у 1920-х рр., та обумовлені новими міжнародними нормами, що містив Статут ООН 1945 р., Конвенція про привілеї та імунітети ООН 1946 р. У 1961 р. була прийнята Віденська конвенція про дипломатичні зносини, у 1969 р. – Конвенція про спеціальні місії 1969 р. та у 1973 р. – Конвенція про попередження і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів» та низка інших документів, які визначали зміст діяльності дипломатів у світі і є діючими сьогодні. Ці документи, а також література з питань дипломатії, мають важливе методологічне значення, дозволяючи коректно аналізувати особливості діяльності дипломатичної служби, представництв, дипломатичний протокол, зміст документів, наприклад, бесід як форм дипломатичного спілкування тощо (Авилов, 1973; 1977; Селянинов, 2004; Українська дипломатична енциклопедія..., 2004).

До основних функцій, чітко виписаних у Віденській конвенції, належать: а) представництво держави, що акредитується, у державі перебування; б) захист у державі перебування інтересів держави, що акредитується, та його громадян у межах, допустимих міжнародним правом; в) у прове-

денні переговори з урядом держави перебування; г) з'ясування усіма законними засобами умов та подій у державі перебування і повідомлення про них уряду держави, що акредитується; д) заохочення дружніх відносин між державами і розвиток їх взаємин у галузі економіки, культури і науки (Венская конвенция..., 1961). Посольство НРБ у Москві з часу відновлення відносин у грудні 1944 р. виконувало ці традиційні функції, але наскладено новим політичним змістом, що продемонструвала, зокрема, історія дипломатичних місій Болгарії в Україні.

В Україні координація зв'язків з іноземними представниками, зокрема дипломатами, усіх заходів відбувалась з ЦК КПУ, контрольованого ЦК КПРС, через українське Міністерство закордонних справ (далі – МЗС України) та Українське товариство культурних зв'язків із закордоном (далі – УТКЗЗ), про що свідчать документи ЦДАГО. Пізніше УТКЗЗ, з формуванням системи відділів з міжнародної діяльності при ЦК КПУ та МЗС, втратить своє значення у цій сфері. МЗС України з часу свого утворення у березні 1944 р. (до 1948 р. – Наркомат) мало нетривалий період відносної, хоча і «контрольованої», самостійності у зовнішньополітичній діяльності СРСР у зв'язку із формуванням нової системи міжнародних відносин на етапі завершення Другої світової війни та кількох років потому.

Поступово відомство було щільно інтегроване у союзну структуру та виконувало функції «обслуговуючого» органу для союзного МЗС. Протягом 1944–1952 рр. очільником МЗС України був Дмитро Мануїльський, який з точки зору розвитку відносин з «новою» Болгарією став вдалою кандидатурою, адже був добре знайомим з болгарськими емігрантами в СРСР та Україні, зокрема з лідером болгарських комуністів Георгієм Димитровим (Сохань, 1973, с. 83–93).

Діяльність болгарської дипломатії в Україні на початковому етапі відносин розкривається у досліджуваних документах. Так, щоденникові записи референта УТКЗЗ М. Ч. Дем'яненко по роботі з радником посольства Болгарії в СРСР, містять інформацію про болгарського дипломата Станіслава Колева, який відвідав Київ у січні 1949 р. на запрошення УТКЗЗ для участі в урочистому вечері до дня народження Христо Ботєва. У біографічних відомостях вказано, що С. Колев у 1923 р. був арештований у Болгарії, у 1926 р. делегований на Конгрес Комінтерну, і з того часу як політемігрант перебував у СРСР до 1947 р. С. Колев був у Києві та області ще до війни, був добре знайомий з Д. Мануїльським. На зауваження референта, що Колев давно живе у СРСР, відповів: «Я більше радянська людина, ніж болгарин». Відмовившись від поїздки до колгоспу, він сказав, що із родиною

гостював улітку у голови колгоспу під Києвом і добре знає колгоспний лад. Радник болгарського посольства був запрошений на урочистий прийом у Будинку офіцерів Червоної Армії, у зв'язку з чим хвилювався, щоб не приїхати на вечір пізніше Мануїльського, з яким мав бесіду ще до вечора. Останнім був дуже задоволений, зазначивши, що «був організований не гірше, ніж у Москві». Також відбулися зустрічі зі спортсменами, відвідування виставки, зустріч з болгарськими студентами у Київському державному університеті, де навчався студент-економіст та 12 студентів політехнічного інституту.

На цій зустрічі, проведений за пропозицією Колева російською мовою, зазначив, що «необхідно вивчати і українську мову, оскільки такі фахівці потрібні у Болгарії – для перекладу української літератури на болгарську мову» (ЦДАГОУ, оп. 23, спр. 5823, арк. 3–10). С. Колев належав до болгар-емігрантів, які мали значний досвід життя та партійної роботи в СРСР, і які ставали з'єднувальною ланкою у радянсько-болгарських відносинах повоєнного часу, коли виникла необхідність розбудови міждержавних відносин у нових умовах. СРСР став «кузницею кадрів» для Болгарії задовго до становлення там комуністичного режиму, що забезпечувало особливий формат міждержавних та інших взаємин.

Відкриття першого консульства НРБ в Одесі у 1965 р. було зумовлене попереднім досвідом міжнародних відносин міста: Одеса – один з найстаріших дипломатичних осередків в Україні, яка, крім того, майже два століття відома як центр болгар Російської імперії, СРСР, сьогодні України. Тут у 1945 р. була відкрита дипломатична агенція МЗС СРСР (далі – дипагенція МЗС), яка виконувала функції координатора дипломатичних, у цілому міжнародних відносин у регіоні як до відкриття консульства НРБ, так і зберігала їх потому.

Відкриття Генерального консульства Болгарії стало наслідком підписання у 1965 р. угоди у формі обміну нотами про згоду на перетворення консульства СРСР у Варні у Генеральне консульство і відкриття Генерального консульства НРБ в Одесі (Советско-болгарские отношения..., с. 285–286). Генконсульство опікувалося консульським округом, куди входили південні області України та Краснодарський край Росії. Як свідчить «Довідка про деякі форми та методи роботи Генерального консульства Народної Республіки Болгарії в Одесі» від 14 липня 1983 р., складена дипломатичним агентом дипагенції МЗС СРСР в Одесі В. Шевченком, на 1983 р. у цей консульський округ входило кілька міст і областей чотирьох республік Радянського Союзу: Одеська обл., міста Жданов, Херсон, Ялта, Бердянськ (Україна), міста Таганрог, Єйськ, Новоросійськ, Туапсе, Сочі (Росія), міста Сухумі, Поті,

Батумі (Грузія) та територія усієї Молдавської РСР (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2605, арк. 19).

У документі пояснюється значення регіону у радянсько-болгарських відносинах та, власне, роль Одеси як дипломатичного осередку. Важливе значення цих областей та міст у розвитку радянсько-болгарських відносин зумовлювалось «давніми традиційними зв'язками цих районів з Болгарією; великою кількістю осіб болгарського походження, які проживають в Одеській області і Молдавії; наявністю портів Чорного і Азовського морів, річки Дунай, прикордонної залізничної станції Унгени, автомобільних шляхів, які проходять через Одесу та Молдавську РСР, що пов'язують НРБ з СРСР; зв'язками між містами-побратимами Одесою і Варною, а також порідненими Одеською областю і Варненським округом; розвитком туризму; наявністю болгарських студентів, які навчаються у навчальних закладах консульського округу; громадян НРБ, які постійно проживають на території округу (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2605, арк. 20–21).

Побратимство значно розширило поле діяльності дипломатії у регіональному аспекті, що було «важливою ділянкою роботи», напрямок якої — «пропаганда успіхів соціалістичного будівництва в Болгарії та радянсько-болгарської дружби, у чому переважне місце належало протокольним заходам» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2605, арк. 21). Саме у 1965 р. були встановлені побратимські відносини між Одесою та Варною, областю та округом, а вже на середину 1980-х рр. побратимськими зв'язками були «охоплені» 11 областей України з 11 округами Болгарії.

Початковий етап діяльності одеської дипломатичної місії НРБ розкривають документи ЦК КПУ за 1969 р., коли його робота стала предметом критики з боку дипагенції МЗС, партійного керівництва УРСР у зв'язку з появою «негативних явищ» у радянсько-болгарських взаєминах. Мова йшла про неодноразові факти прибуття болгарських суден до портів Одеси, Ізмаїла без попереджень, узгоджень з митними та іншими службами, факти контрабандної торгівлі (які фіксувалися задовго до цього, але масштаби якої значно зросли із розвитком відносин з Болгарією). Про ці факти протягом 1968 та 1969 рр. неодноразово повідомлявся Генконсул С. Ралев, який обіцяв відреагувати, але так нічого і не зробив. Зокрема обіцяв поїхати до Ізмаїла для вирішення проблем із суднами, які без попередження прибувають до порту, але так там і не з'явився. Ралев, який став першим Генеральним консулом в Одесі, призначеним у 1966 р., коли розпочалася діяльність консульства, отримав не дуже схвальну характеристику глави дипагенції в інформації до МЗС СРСР, копія якої була надіслана в ЦК КПУ, МЗС України. Зазначалося, що він

не знайомий з консульською роботою до призначення, і, «судячи з діяльності в Одесі, не прагнув її опанувати». На час роботи він навчався у Варненському інституті, тому двічі-тричі на рік їздив на сесії, також був хворим на серце і перебував у відпустках по хворобі, бував на роботі не більше півроку, «тому дисципліни у консульстві немає»: «Співробітники займаються переважно своїми особистими справами, обзавелись автомобілями та іншими речами. ...виникла нездорова атмосфера, і дійшло до того, що консул Георгієв А. написав скаргу на Ралева...». Консульські працівники фактично не виконували свої обов'язки, не була налагоджена інформація про прибуття болгарських громадян до Одеси, до порту ніхто не з'являвся», і «в роботі Генконсульства не спостерігається активності» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 260, арк. 16). Також в інформації зазначалося: «В останній час у болгар почала з'являтися тенденція вимірювання радянсько-болгарської дружби на «свій аршин». У розмовах часто з'являються вислови, що болгар краще ставляться до радянських людей, ніж вони до болгар, і ці розмови властиві як туристам, так і працівникам консульства. Наприклад, віце-консул, Анка Дімітрова, під час бесіди із заступником голови правління товариства радянсько-болгарської дружби запитала, чи будуть поставлені пам'ятники членам ЦК болгарської компартії, знищеним у 1937 р. НКВС. Вона зауважила, що у Болгарії, у кожному місті є пам'ятник радянським солдатам, а в Одесі загиблим болгарам немає» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2605, арк. 15).

У 1971 р., у зв'язку із відкриттям Генконсульства у Києві, місія в Одесі була перетворена в консульство, округ якого обмежувався Одеською областю. У лютому 1977 р. його рівень було підвищено до Генконсульства. Очільниками дипломатичного представництва в Одесі були вже загаданий Стефан Ралев (1966–1971), консули — Борис Мілев (1971–1974), Нікола Тринков (1974–1977). У 1978–1985 рр. генеральним консулом був Михайл Михайлов, у 1985–1990 рр. — знову Нікола Тринков. У 1977 р., коли Одеське консульство отримало статус Генерального, у ньому перебувало 4 працівника, усього 12 осіб (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2605, арк. 172).

Підвищення статусу консульства, ймовірно, стимулювало формування окремої структури з обслуговування консульського корпусу в Одесі, де також діяли Генконсульства Індії та Куби. У доповідній записці за 1978 р. про деякі питання роботи з генеральними консульствами в Одесі зазначалося, що «партійними і державними органами м. Одеси подається необхідна допомога у вирішенні ними консульських і господарських питань». З цією метою при Одеськвиконкомі було «створено спеціальну групу з трьох осіб, відкрито промто-

варні і продуктові крамниці, які мають цілком задовільний асортимент товарів. в 1978 р. Генконсульству НРБ було надано нову прекрасно обладнану будівлю» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1772, арк. 141–143).

Про зростання масштабів радянсько-болгарських відносин на межі 1970–1980-х рр. та виникнення умов для підвищення статусу консульства свідчать дані з довідки дипагенції. Так, у 1982 р. в Одеському та Іллічівському портах побувало 435 болгарських суден, поромною переправою Іллічівськ–Варна¹ було перевезено 2 989,2 тисяч тони вантажів, а у цілому через територію генконсульства проходило 94 % вантажу з НРБ до СРСР. У ВНЗ міста Одеси навчалось 65 студентів, а на території Одеської області постійно проживали 36 громадян НРБ (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2605, арк. 20).

Зважаючи на значний обсяг діяльності генконсульства, на його території було відкрито 12 представництв болгарських міністерств та відомств, що презентували, передусім, транспортні та торговельні структури. Особливістю Одеського Генконсульства було переважання економічної складової радянсько-болгарських зв'язків, «що відрізняє його від аналогічних генконсульств у Києві, Ленінграді та Сиктивкарі». Зазначалось, що створено відпрацьовану систему взаємодії на різних рівнях, що дозволяє генконсульству мати достатню інформацію про стан справ на місцях, завдяки чому досягається чіткий розподіл завдань, єдність і максимальна ефективність дій усіх представництв у вирішенні як економічних, так і інших завдань. Консульство обслуговувало не тільки болгарських туристів, які відвідували округ, а й подорожували транзитом. «Усі болгарські представництва складні питання вирішують через безпосередні зв'язки. При значних ускладненнях певні дії здійснюються самим генконсулом» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2605, арк. 47).

Значне розширення поля діяльності Генконсульства у порівнянні з кінцем 1960-х рр. зумовили розширення штату дипломатичної місії наприкінці 1970-х рр., яка успішно, за висновками радянської дипагенції, виконує свої завдання завдяки «дієздатному, хоча і не дуже великому, апарату генконсульства». Зазначено, що усі оперативні співробітники «мають гарну підготовку, у своїй діяльності вміло спрямовуються керівництвом, добре доповнюють один одного» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2605, арк. 25). До штату консульства входило 8 осіб: генеральний консул, три консули, два віце-консули та два технічних працівника. Довідка містить стислі характеристики осіб консульських посад, наприклад, Генерального консула Михайла Михайлова, який обіймав посаду з 1978 р.

Він був економістом за освітою. «Брав участь у боротьбі проти фашизму та капіталізму в Болгарії, працював на керівних посадах у молодіжних і партійних органах, до призначення генконсулом був секретарем Варненського окружного БКП. Має значний досвід партійної роботи, здатний швидко орієнтуватися в обставинах, що змінюються. У роботі ініціативний, наполегливий, енергійний. Одружений. Має сина, який навчається на 2 курсі факультету міжнародних відносин Київського держуніверситету». З шести охарактеризованих осіб, усі володіли російською мовою, також двоє – англійською, один – французькою. Один з працівників був випускником факультету міжнародних відносин Київського державного університету, один – Дипломатичної академії у Москві. Усі мали досвід або дипломатичної, або партійної чи державної роботи.

Характеристика дипломатичного корпусу консульства, у порівнянні з 1968 р., змінилась. Зазначається, що «особлива увага у генконсульстві приділяється зміцненню трудової дисципліни. Крім того, що від кожного працівника вимагається безумовне виконання поставлених завдань, про що йшлося вище, від них вимагають обов'язкового виконання виробничого режиму і розпорядку дня генконсульства та інших представництв» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2605, арк. 26). Сформувались дружні зв'язки з консульствами Болгарії та Куби, і кубинці активно використовували досвід болгарських колег, особливо у роботі із студентами, переймали деякі форми та методи. «М. Михайлов зміг налагодити непогані зв'язки із генконсулом Індії Д. Б. Маліком. У цьому плані дії Михайлова постійно узгоджуються із дипломатичною агенцією».

У результаті індійський консул «став більш активно брати участь у заходах, організованих радянською стороною, і більше проводити своїх заходів, переважно на індійських торгових судах. «Варто, однак, зазначити, що взаємні контакти між консульствами певною мірою ускладнені мовним бар'єром. Наприклад, з п'яти оперативних працівників генконсульств Куби та Індії тільки один знає російську мову» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2605, арк. 29). Болгарська місія, зважаючи на наведені факти, ставала свого роду центром іноземної дипломатичної присутності в Одесі, надаючи допомогу у розвитку контактів із вказаними консульствами, що, очевидно, поступалися рівнем професійної підготовки.

У довідці дипагенції йшлося також про певні недоліки у відносинах з болгарським генконсульством: «Прийнявши рекомендації МЗС СРСР, дипагенція у минулому році змогла позбавитись негативних моментів, що існували раніше у взаємо-

¹ Поромна переправа Іллічівськ – Варна почала діяти з листопада 1978 р.

відносинах з генконсульством НРБ. ...Найбільш ефективними у цьому напрямі стали традиційні дружні зустрічі дипагенції з працівниками генконсульства НРБ, на яких обговорюються підсумки минулого та плани на наступний рік.

Це дає можливість внести своєчасні корективи у відповідні плани, мати ясне уявлення про заходи, що намічені болгарською стороною. Деякі питання вирішуються під час особистих зустрічей дипагента та генконсула НРБ. Підкреслено, що «така активність генконсульства вимагає особливої уваги, постійного вивчення стиля і методів його роботи» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2605, арк. 31).

Зауваження щодо надмірної активності болгарського представництва на початку 1980-х рр., поряд із звинуваченнями у бездіяльності наприкінці 1960-х рр., свідчить про значну динаміку у роботі болгарських дипломатів: «Виходячи з того, що діяльність генконсульства, часом надто активна, у цілому об'єктивно сприяє вирішенню наших основних задач, дипагенція надавала генконсульству певну допомогу, разом з тим здійснювала певні заходи для посилення постійного контролю за його діяльністю, своєчасного недопущення та стримування несприятливих моментів, спрямування активності генконсульства у потрібне русло» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2605, арк. 32).

Разом з тим спільною частиною проблеми, як і в 1960-х рр., залишилося «особливе» розуміння болгарами радянсько-болгарської дружби: «Хоча працівники добре знають існуючі міжнародні звичаї, загальноприйняті принципи відносин з дипломатичними і консульськими представництвами, вони в деяких випадках свідомо йдуть на їх порушення, пояснюючи їх особливим характером відносин між СРСР та Болгарією.

У цьому плані з боку окремих працівників генконсульства НРБ продовжували висуватись вимоги про надання їм більших привілеїв, ніж передбачено порядком зносин з дипломатичними і консульськими представництвами. Зокрема, вони неодноразово пропонували скасувати реєстрацію поїздок працівників у межах консульського округу, видавати консульські карти громадянам СРСР, які є членами родин консульських посадових осіб, порушували терміни подання нот про поїздки своїх співробітників...

З боку генконсульства часто висувались вимоги покращення умов праці, побуту, відпочинку болгарських співробітників. ...з окремих питань дипагенцією вживались ефективні заходи для задоволення прохань болгарських товаришів з тим, щоб дрібні другорядні питання не переростали у проблему» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2605, арк. 32).

У цілому протягом 1960–1970-х рр. Україну активно відвідували високі посадовці Болгарії, безпосередньо Т. Живков, який неодноразово бував як з окремими візитами, так і «транзитом», зупиняючись у Києві у поїздках до Москви. Наскільки активно Україну відвідували послы НРБ може свідчити інформація 1977 р. про приїзд до республіки болгарського посла в СРСР Дімітра Жулева. Надзвичайний та Повноважний посол, перебуваючи на посаді з 1972 р., кожен рік відвідував Україну та Київ (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1772, арк. 41).

Генеральне консульство в Києві, відкрите, як було зазначено, у 1971 р., було зосереджене переважно на політичних питаннях, адже місто було українською дипломатичною столицею, що зумовлювало характер відносин та зміст діяльності іноземних представників. На 1977 р. у Києві діяли вже сім генеральних консульств соціалістичних країн – Румунії, Чехословаччини, Східної Німеччини, Югославії, Угорщини та Болгарії, та передова група посольства США². У Болгарському дипломатичному представництві перебувало 7 працівників та 9 осіб членів їх родин, разом з обслуговуванням, допоміжним персоналом – 30 осіб (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1583, арк. 172). Протягом 1971–1989 рр. генконсулами НРБ в Києві були: Кристю Євтімов (1971–1976), Іван Радонов (1977–1978), Нікола Мінков (1979–1985), Цветан Ночев (1985–1990).

Окремі питання діяльності дипломатів загального характеру вирішувались на рівні консульського корпусу (глав консульських установ у межах консульського округу, в якому вони виконували свої функції). Так, на 1976 р. консульський корпус у Києві очолював представник Румунії А. Унгур, який організовував зустрічі працівників для обговорення заходів з метою покращення обслуговування робітників генконсульств, інформування про події у країні перебування представниками ЦК КПУ тощо (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1431, арк. 26–28). У свою чергу, відповідні відділи останнього здійснювали «представницьку та інформаційно-пропагандистську роботу» з дипломатичними працівниками консульських закладів, залучаючи їх до участі в офіційних заходах, бесідах, відвідуваннях підприємств, виставок, екскурсій (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1431, арк. 52–57; спр. 2600, арк. 17–20).

Радянська сторона мала забезпечити умови діяльності іноземних дипломатів. Як і в Одесі, з цією метою у 1972 р. було створено Управління по обслуговуванню консульського корпусу при Київському міськвиконкомі, у 1980 р. прийнято

² Передова група генерального консульства США – група дипломатичних працівників, фахівців, яка виконувала завдання підготовки відкриття діяльності генконсульства. Діяла у Києві з 1976 р. (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1772, арк. 154–158).

«Тимчасове положення про Управління з обслуговування консульського корпусу у Києві» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2890, арк. 48–53). Одна з бесід з генконсулом Болгарії Ц. Ночевим 25 грудня 1985 р. розкриває зміст побутових проблем у діяльності представництва та його співробітників. Генконсул повідомляв про рішення уряду НРБ про будівництво нової споруди генконсульства разом з житловим будинком, про що найближчими днями мало бути повідомлене МЗС СРСР.

Основна частина бесіди присвячена проханням генконсула сприяти вирішенню житлових питань. Зокрема йшлося про труднощі з виділенням квартири працівникам представництва: міською владою було надано дві квартири більші за площею, ніж передбачено, які консульство не могло оплатити. Незадовільно та довго ремонтувалися приміщення консульства, безпосередньо помешкання Ночева (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2890, арк. 46). Болгарська місія у Києві користувалася послугами місцевих друкарень, які, за словами генконсула, друкували продукцію низької якості, наприклад, бланки, вітальні листівки тощо. Крім того, робітники управління, які здійснювали ремонт та обслуговування консульства, вимагали кошти за роботу. «Ці та подібні факти викликали у працівників генконсульства гострі почуття незадоволення...» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2890, арк. 47).

Скарги болгарського дипломата призвели до з'ясування становища в обслуговуванні інших дипломатичних місій та підготовки відповідних рекомендацій Київському міськвиконкому. Зрештою, було вирішено і болгарські питання: виділено у центрі міста дві квартири працівникам, створено бригаду для ремонту, завершено ремонт квартири очільника дипломатичної місії, відновлено систему оплати праці по тарифах, встановлених свого часу МЗС та Міністерством фінансів СРСР (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2890, арк. 55, 56).

Найбільш інформативними для з'ясування змісту діяльності болгарської місії у Києві є бесіди з генконсулами НРБ працівників відділу зовнішніх зносин ЦК КПУ або МЗС України. У цілому ці документи розкривають вказані вище традиційні функції дипломатичних представництв, що діяли на підставі чинних норм міжнародного права. Разом з тим вони яскраво розкривають офіційний та, так би мовити, неофіційний бік діяльності болгарських дипломатів, особливості радянсько-болгарських відносин, місце консульства в Україні у системі радянсько-болгарських дипломатичних зв'язків.

Так, у щоденниковому записі міністра закордонних справ України Г. Г. Шевеля за квітень 1976 р. міститься запис бесіди з Генконсулом К. Євтімовим 7 квітня 1976 р.: «...прийняв Генерального консула на його прохання... У ході бесі-

ди Євтімов проінформував про підсумки роботи Одинадцятого з'їзду БКП, повідомив про деякі зміни у складі ЦК БКП, підкреслив при цьому, що багато що у теперішній перестановці кадрів йому поки «не ясно». Зокрема, виведення із складу Політбюро ЦК БКП Івана Попова було зумовлене тим, що той не мав «глибокого коріння в партії» і не користувався авторитетом, виведення Константина Теллалова із складу секретеріата ЦК БКП стало «сюрпризом». Ідеологічними питаннями в ЦК БКП займається Александр Лілов, відносно молодий, але, підкреслив Генконсул, дуже здібний партійний працівник. Що ж стосується відповідального за питання зовнішньої політики, то така людина ще не визначена. По всій видимості, сказав т. Євтімов, цим питанням буде займатися особисто Перший секретар ЦК БКП» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1431, арк. 45).

Повідомивши, що на з'їзді були представники 105 делегацій від компартій, соціалістичних партій і національно-визвольних рухів, вказав, що Компартії Франції, Італії та Румунії були представлені на «дуже низькому рівні» у порівнянні з делегаціями інших країн. Генконсул проінформував також про нещодавній виступ у Вищій партійній школі ЦК КПУ про підсумки XI з'їзду БКП, повідомив про майбутній виступ на цю тему перед працівниками одного з будівничих комбінатів (на Оболені). Повідомив «про деякі заходи, здійснені для покращення виховної роботи серед учнівської молоді із Болгарії, роз'яснення їй матеріалів XXV з'їзду КПРС і XI з'їзду БКП».

У зв'язку з цим він побував нещодавно у Київському інституті інженерів громадянської авіації. Євтімов «погодився з думкою про необхідність поглиблення усебічної співпраці дипломатичних працівників МЗС УРСР із працівниками Генеральних консульств соціалістичних країн у Києві, зокрема Генконсульства НРБ» та пообіцяв надати Міністру у найближчий час пропозиції та побажання Генконсула про доцільність організації у Києві відповідних дружніх зустрічей, святкування певних дат (окрім національних свят), віншування відомих діячів науки, культури та історії Болгарії, випуску спільних видань і т. д. (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1431, арк. 46).

У серпні того самого року бесіда з К. Євтімовим відбулася у Генконсульстві ЧССР з приводу 32-ї річниці Словацького національного повстання. Болгарський дипломат повідомив про підготовку до святкування 65-річчя Т. Живкова, і «просив передати про це до ЦК КПУ, з врахуванням того, що т. Щербицький особисто знайомий і багато разів зустрічався з т. Живковим, а також у Президію Верховної Ради та Ради Міністрів. Він розповів також, що 9 вересня він планує влаштувати прийом з нагоди річниці Соціалістичної революції в Болга-

рії. Він хотів би запросити близько 100 радянських товаришів, дещо менше, ніж у минулі роки.

Скоротити кількість запрошених йому було рекомендовано із Софії. Однак, якщо когось треба буде запросити понад це число, то 5–6 осіб, які не потрапили до списку запрошених, він готовий за рекомендацією протокольного відділу МЗС запросити ще. Він також повідомив, що мабуть наприкінці цього року або на початку нового він повернеться на батьківщину. В ЦК БКП, за його словами, уже розглядається питання про нову кандидатуру на посаду Генерального консула в Києві» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1431, арк. 93, 94).

Цією новою кандидатурою став Іван Радонов, який був прийнятий Г. Шевелем невдовзі по його прибутті до Києва, 18 лютого 1977 р. Радонов розповів, що свою роботу він розпочав із встановлення особистих контактів, знайомства з Києвом. Велике враження на нього справили Калитянський відгочовчий комбінат. Зазначив, що «до святкування 60-річчя Великого Жовтня Генконсульство НРБ в Києві включилось в передсвяткове змагання з генконсульствами в Одесі і Ленінграді за звання передового Генконсульства. У своїй пропагандистській роботі на честь 60-річчя Великого Жовтня Генконсульство надає особливі уваги болгарським студентам, які навчаються в вузах республіки, а також робітникам і спеціалістам, що працюють на українських підприємствах» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1583, арк. 111, 112). Також генконсул повідомив, що 18–20 квітня збирається відвідати Полтавську область, яка є поворотом з Великотирновським округом НРБ (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 25, спр. 1583, арк. 112).

Важливою складовою протокольних заходів та представницької роботи дипломатів було урочистості, заходи, присвячені видатним подіям, постатям Болгарії, про що згадувалось у бесідах вище. Так, на зустрічі 1978 р. з генконсулом Н. Мінковим та консулом Н. Данчевим ішлося про нараду щодо питань дружніх зв'язків та про підготовку святкування 100-річчя Г. Дімітрова та 1300-річчя Болгарської держави. Зокрема, ставилось завдання зібрати інформацію про увічнення пам'яті Дімітрова в Україні (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1772, арк. 21, 22).

Гучними подіями у відносинах СРСР із союзниками та важливими заходами пропаганди ставали спільні польоти в космос, як от і політ болгарського космонавта у 1979 р. З цього приводу планувалися певні заходи і за участі болгарської місії у Києві. Зокрема, 5 квітня 1979 р. у відділі зовнішніх зносин ЦК КПУ був прийнятий Генконсул, який повідомив, що у зв'язку з майбутнім польотом у космос болгарського космонавта Генкон-

сульству за рекомендацією посольства НРБ у СРСР запропоновано здійснити такі заходи: 11 квітня – провести виставки у Генконсульстві, 13 квітня – збори болгарських студентів... 13 квітня в Ужгороді – зібрання болгарських будівників.

Оскільки Генконсульство очікує надходження вітальних телеграм на адресу ЦК БКП та Державної Ради НРБ від ряду видних учених, діячів культури і керівників громадських організацій республіки, воно прохає відділ зовнішніх зносин надати у цьому сприяння. Про це вже відділ просить згоди в ЦК – в організації направлення вітальних телеграм від 10–15 вчених, спорідненим обкомам – телеграми, зібрання колективів, висвітлення у газетах. Важливе зауваження наприкінці доповідної – «рекомендації передати виконавцям після виходу екіпажу в космос» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1968, арк. 13, 14).

Матеріали фонду ЦК КПУ дозволяють відтворити обличчя болгарської дипломатії у Києві не тільки на рівні глав дипмісій. У бесіді працівника ЦК КПУ 10 жовтня 1979 р. з Генконсулом НРБ Мінковим ішлося про рішення болгарської сторони про збільшення штату генконсульства «на 2 одиниці»: Пейкова було призначено радником, заступником генконсула, Дрозданова – консулом. До роботи в Києві Пейков був заступником завідувача відділу Радянського Союзу МЗС Болгарії, у 1955 р. закінчив факультет міжнародних відносин КДУ. «За раніше отриманими через МЗС УРСР від болгарських товаришів відомостями, т. Пейков, який має один ранг з Міністром і великий досвід дипломатичної роботи, призначений з метою зміцнення керівництва генконсульством, оскільки Міністерство допускає недоліки в роботі». Дрозданов працював директором одного з НДІ в Софії, кандидат технічних наук, навчався в Харкові та Києві, захистив дисертацію в Інституті електрозварювання ім. Патона. Мав займатися питаннями науково-технічного співробітництва. У ході бесіди Мінков звернувся з проханням передати Щербицькому³, що Живков у липні поточного року під час прийому болгарських дипломатів цікавився, коли той зможе відвідати Болгарію» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1968, арк. 19).

Бесіди з болгарськими дипломатами характеризують відносини з колегами по консульському корпусу із соціалістичних країн, виявляють проблеми та гострі питання, які цікавили радянське керівництво і про які повідомляли працівники болгарської місії.

Зважаючи на зміст бесід, можна вести мову про особливу довіру у ході цих бесід та роль болгарських дипломатів як інформаторів для радян-

³ В. В. Щербицький перебував на посаді першого секретаря ЦК КПУ протягом 1972–1989 рр.

ської сторони. Одна з перших тем щодо цього – відносини з дипломатами з Югославії, їх висловлювання та поведінка. Особливість полягала у неоднозначних радянсько-югославських відносинах, а також болгарсько-югославських відносинах, де каменем спотикання була македонська проблема. Її сутність полягала у позиції Болгарії щодо македонського населення, яка зазнала радикальних змін протягом існування НРБ – від прагнення надати македонцям культурну автономію у період ідеї Балканської федерації до повного заперечення існування самостійного македонського народу у межах Болгарії та критика югославської національної політики з цього питання (Валева, Ісаєва, 2013, с. 141–143). Відповідно, югославське керівництво виступало постійно з критикою політики Т. Живкова, «який виступає проти македонців, не надаючи їм рівні права» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1772, арк. 69–71).

Так, під час бесіди з міністром Г. Шевелем, К. Євтімов «торкнувся також низки інших питань, зокрема, про так звану македонську проблему, про візит Чаушеску до Греції і т. д. З приводу першого питання Євтімов підкреслив, що відповідальність за постійне розпалювання македонського питання повністю лежить на югославській стороні, яка кожного разу вдається до своєї специфічної трактовки історії міжнародних питань, намагаючись тим самим відволікти увагу від негараздів внутрішньополітичного характеру. У свій час колишній Генконсул СФРЮ у Києві доволі часто піднімав це питання, у той час як теперішнім Генконсулом Алексичем такого поки що не помічається... Болгарська сторона твердо стоїть на своїх позиціях, не допускає ніяких загострень, запобігаючи будь-яким нагадуванням про македонську проблему у болгарській пресі і т. д...» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1431, арк. 45).

Запис бесіди з консулом СФРЮ В. Блажевскі, зроблений атташе протокольного відділу МЗС УРСР С. Н. Боровиком 25 вересня 1979 р., також містить інформацію про напруження у болгарсько-югославських відносинах стосовно македонської проблеми. Зокрема, він повідомляв, що на зустрічі генконсул Югославії передавав йому нову літературу, передану з батьківщини, і при цьому, «...проводжаючи мене з консульства і розповідаючи про делегацію, яку очолював президент Академії Апостольський (делегатія Академії наук Македонії відвідувала Київ і консул з нею працював), Блажевскі сказав, що македонські вчені відвідали магазин «Дружба» і бачили там болгарські видання, які спотворюють національну політику СФРЮ, зокрема, в македонському питанні. Сказав консу-

лу, що я не цікавлюсь книгами болгарською мовою, оскільки не говорю болгарською» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1968, арк. 71, 72). Про македонську проблему в югославсько-болгарських відносинах мова йшла в інших бесідах з дипломатами СФРЮ (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1771, арк. 69–71).

Документи архіву розкривають ще один напрям діяльності консульських служб у Києві – спілкування із колегами із «світу капіталізму», з-поміж яких роль лідера належала США, передовою групою генконсульства якого у Києві ставала своєрідним «форпостом» протистояння двох систем. Показовим для розуміння ролі болгарського консульства у радянсько-американських відносинах є запис бесіди з генеральним консулом НРБ у Києві, зроблений заступником міністра закордонних справ В. А. Кравцем 12 квітня 1977 р. (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1583, арк. 124–126).

«Іван Радонов розповів, що в п'ятницю 8 квітня цього року він нарешті прийняв керівника робочої групи посольства США у Москві Р. Портера, який тричі по телефону добивався цієї зустрічі. Приводом для візиту було вручення І. Радонову запрошення на коктейль, який Портер влаштував з нагоди новосілля. ...скоро після обміну взаємними люб'язностями з Радоновим, Портер перейшов у «лобову атаку», активно пропагуючи та підтримуючи відому позицію нової американської адміністрації⁴ з питання про захист прав людини, заявив при цьому, що він має факти, отримані від знайомого «дисидента», про порушення демократичних свобод і прав людини, які нібито мають місце в СРСР.

Розвиваючи цю фальшиву тезу, Портер заявив, що американці, які завжди були чутливими до питань свободи релігії, тепер, при новому президенті, який сам є глибоко віруючою людиною⁵, особливо гостро реагує, коли утискаються права вірян – де б це не було, включаючи Радянський Союз, де, за його твердженням, особливо утискають баптистів. Далі він сказав, що впливові кола єврейської громади в США не залишаються байдужими до долі євреїв в інших районах світу, зокрема, до того, що в СРСР осіб єврейської національності не допускають до керівництва країни, обмежують їх право на вільну еміграцію. ...Правильно оцінивши нахабні та тенденційні заяви Портера, грубу спробу втрутитись у внутрішні справи радянського народу, Радонов заявив йому, що «у себе вдома Ви можете чинити на свій розсуд, це Ваша справа, але тут, у державі, усі маємо поважати країну перебування, особливо існуючі в ній закони та порядки. Генконсул зазначив, що, на його думку, Портер – небезпечний та висококвалі-

⁴ Мова йде про нову адміністрацію, главою якої став обраний президентом Дж. Картер (1977–1981).

⁵ Дж. Картер був вірянином і активним діячем баптистської церкви.

ліфікований ідеологічний супротивник, який довго і ретельно готувався до роботи в соцкраїнах.

У 1966 та у 1969 рр. Портер з дружиною приїздив до Болгарії, де він, як історик за освітою, вивчав відносини між Болгарією та СРСР. І. Радонов висловив припущення, що аналогічну «роботу» Портер проводить і буде проводити з іншими генконсулами соціалістичних країн у Києві під фальшивим приводом «боротьби за права людини» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 1583, арк. 125).

У 1985 р. були призначені нові Генеральні консули в Одесі та Києві – Н. Тринков та В. Ночев відповідно, які стали останніми на цих посадах в історії радянсько-болгарських відносин. Офіційна бесіда з обома дипломатами з приводу вступу на посаду, записана в МЗС України, відбулася у серпні 1985 р., коли вже пролунали «перебудовні» гасла в СРСР, та зміст бесід засвідчив «гарячу підтримку» Болгарією зовнішньополітичної діяльності КПРС та Політбюро, «спрямованої на згуртування соціалістичної співдружності...» (ЦДАГОУ, оп. 25, спр. 2890, арк. 12–17), з якої Болгарія фактично вийде 1989 р., розпочавши добу демократичних змін.

Висновки. Дипломатична діяльність НРБ у Радянській Україні вже на цьому початковому етапі дослідження теми постає як важлива та насичена сторінка радянсько/українсько-болгарських відносин. Умови цієї діяльності визначалися характером відносин Болгарії з СРСР, який на етапі завершення Другої світової війни та внаслідок вересневого перевороту 1944 р. доклав значних зусиль для включення Болгарії до кола одних з найбільш лояльних та залежних союзників у Східному блоці.

Заснування двох Генеральних консульств з чотирьох в Україні (в Одесі 1965 р. у та Києві у 1971 р.) стало наслідком зростаючих інтенсивних зв'язків НРБ та СРСР, у яких Україна мала вагоме місце. Відносно запізниле заснування окремого дипломатичного представництва у 1965 р. в умовах дуже активних взаємин різного рівня можна пояснити тим, що функції міждержавних відносин координували партійні центри, які перебира-

ли на себе рішення усіх важливих питань міждержавних відносин. Зокрема, цим можна пояснити певну безініціативність Генерального консульства в Одесі на початковому етапі діяльності. Разом із тим становище змінилося з 1970-х рр., про що свідчать характеристики болгарських дипломатів та їх діяльності. Сприятливими чинниками для поживлення дипломатичної діяльності у 1960-х рр. можна вважати прийняття Віденської конвенції та певну лібералізацію в СРСР. Діяльність болгарських дипломатів фактично була підконтрольна радянським партійним та державним відомствам, – ЦК КПУ та МЗС, які виступали як представники московського центру.

Це забезпечувало, з одного боку, особливу довіру у відносинах як сприятливий їх чинник, з іншого – позбавляло болгарських дипломатів самостійності у презентації власних інтересів, а за відстоювання останніх – ставало предметом занепокоєння радянського керівництва. Зазначимо, що деякі працівники болгарських консульств були випускниками радянських вишів, зокрема українських, що ставало запорукою високого рівня підготовки для роботи в Україні, розвитку українсько-болгарських відносин.

Дослідження документів ЦДАГО з фонду ЦК КПУ дозволяє розширити розуміння змісту діяльності українського МЗС, який відіграв важливу роль у розвитку цих відносин, і від професійності та підготовленості його співробітників залежала система міжнародних відносин СРСР із «братами» по соціалістичному табору, зважаючи на складність відносин у ньому.

Перспективи дослідження теми полягають у залученні, насамперед, нових джерел, які сприятимуть цілісному баченню системи дипломатичних відносин НРБ та СРСР, де Україна посідала, як свідчать аналізовані матеріали, вагоме місце, визначенню ролі Генеральних консульств в Одесі та Києві, їх значенню у виконанні своїх функцій, з'ясуванню структури, чисельності дипломатичних місій, особового складу тощо.

Бібліографічні посилання

- Авилов, В. И. (1973). *Дипломатические беседы*. Москва.
- Авилов, В. И. (1977). *Официальные контакты дипломатов*. Москва.
- Білоусова, Л. (2015). Матеріали Державного архіву Одеської області про діяльність іноземних консульств в Одесі в XIX – на початку XX ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки* (24), 374–390. Київ: Ін-т історії України НАН України.
- Валева, Е. Л. & Исаева, О. Н. (2013). *Македонистика в СССР: к истории политических табу. Россия*

- (СССР) и Македония: история, политика, культура: 1944–1991 гг.* 141–158. Москва: ИС РАН.
- Васильева, Н. В. (2010). Документы первых советских дипломатов в Болгарии как источник изучения советско-болгарских отношений (1934–1937 гг.): по материалам российских архивов. *Россия – Болгария: векторы взаимопонимания. XVIII–XXI вв.: Российско-болгарские научные дискуссии*, 428–442. Москва.
- Венская конвенция о дипломатических сношениях 18 апреля 1961 г.* Отримано з http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_048

- Вовчук, Л. А. (2014). *Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.)*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія». Черкаси.
- Димитрова, П. (2010). Иван Стаменов – полномочный министр Болгарии и/или советский агент. *Россия – Болгария: векторы взаимопонимания. XVIII–XXI вв.: Российско-болгарские научные дискуссии*, 443–456. Москва.
- Дрянковский, Б. (2006). *Консулски представительства във Варна (1352–2006)*. Варна.
- Зленко, Г. (1993). При кому був послом міністр: [про історика І. Д. Шишманова, посла Болгарії при Центральній Раді]. *Книжник (1)*, 10–11.
- Манасієва, І. (2011). Болгарія та Українська Народна Республіка на Брест-Литовській мирній конференції: відстоювання національних інтересів. *Дриновський збірник*, 230–238. Харків.
- Матеева, М. & Тепавичаров, Х. (1989). *Дипломатические отношения на България. 1878–1988*. София: Из-во БАН.
- Матяш, І. Б. (2016). Іноземні консульства в Україні та специфіка їх взаємодії з національними і радянським зовнішньополітичними відомствами (1917–1923). *Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії*, 319–423. Київ.
- Недев, Н. (2007). *Три държавни преврата, или Кимон Георгиев и неговото време*. София.
- Павленко, В. (1993). Діяльність болгарської дипломатичної місії в Україні (1918–1919). *Проблеми слов'янознавства* (45), 3–14.
- Павленко, В. (2010). Иван Шишманов – повноважний посол Болгарії в Україні. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки* (19), 59–70. Київ.
- Павленко, В. В. (1985). *Участь Української РСР у радянсько-болгарському співробітництві*. Київ.
- Пейчева, І. (2009). Україна і Болгарія 1918–1920 (дипломатически аспекти). *Русия и България – между «филство» и «фобство». Матер. от науч. конф. «Русия и Европа през XX век» и «Русия в българската история»*, 189–203. София.
- Програма Міжнародної наукової конференції «Дипломатичні архіви як історичне джерело: від ідеї до наукових і прикладних перспектив». Одеса, 8–10 вересня 2016 р.
- Россия-Болгария. 1879–2004. К 125-летию установления дипломатических отношений (2004). Москва: Международные отношения.
- Рупчева, Г. (1983). *Българо-украински връзки (связи) и сътрудничество през 60-те и 70-те години*. София.
- Селянинов, О. П. (1986). *Дипломатические представительства*. Москва: МГИМО (Университет).
- Смолій В. А. (відп. ред.). (2001). *Нариси з історії дипломатії України*. Київ: Альтернативи.
- Советско-болгарские отношения и связи. *Документы и материалы* (1987). Т. 3. 1959–1969 гг. Москва.
- Сохань, П. С. (1982). *Георгій Димитров і Україна*. Київ: Політвидав України.
- Сохань, П. С. (1969). *Социалистический интернационализм в действии. Украинская ССР в советско-болгарском экономическом, научно-техническом и культурном сотрудничестве. 1945–1965 гг.* Киев: Наукова думка.
- Сохань, П. С. (1976). *Очерки истории украинско-болгарских связей*. Киев.
- Тодорова, Р. (2010). Стелла Благоева – первая женщина – посол Болгарии в СССР. *Россия – Болгария: векторы взаимопонимания. XVIII–XXI вв.: Российско-болгарские научные дискуссии*, 457–464. Москва.
- Тошкова, В. (2010). Директивная дипломатия Кремля и её проекция в Восточной Европе. 1945–1989: болгарский «адресат». *Россия – Болгария: векторы взаимопонимания. XVIII–XXI вв.: Российско-болгарские научные дискуссии*, 501–526. Москва.
- Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Т. 1, 2 / Редкол. Л. В. Губерський (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2004.
- ЦДАГО. – Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1.

References

- Avilov, V. I. (1973). *Diploma-ticheskie besedy* [Diplomatic discussions]. Moskva (in Russian).
- Avilov, V. I. (1977). *Oficialnye kontakty diplomatov* [Official contacts of diplomats]. Moskva (in Russian).
- Bilousova, L. (2015). Materialy Derzhavnoho arkhivu Odeskoï oblasti pro diialnist inozemnykh konsulstv v Odesi v XIX – na pochatku XX st.) [Material of State Archive of Odesa Region concerning the activity of foreign consulates in Odessa in XIX – beginning of the XX]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovy poshuky i znakhidky*, 374–390. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Dimitrova, P. (2010). Ivan Stamenov – polnomochnyj ministr Bolgarii i/ili sovetiskij agent [Ivan Stamenov is Minister Plenipotentiary of Bulgaria and/or Soviet agent]. *Rossiya – Bolgariya: vektory vzaimoponimaniya. XVIII–XXI vv.: Rossijsko-bolgarskie nauchnye diskussii*, 443–456. Moskva (in Russian).
- Dryanovskij, B. (2006). *Konsulski predstavitelstva vv Varna (1352–2006)* [Consular missions in Varna]. Varna (in Bulgarian).
- Manasiieva, I. (2011). Bolhariia ta Ukrainka Narodna Respublika na Brest-Lytovskii myrni konfereentsii: vidstoiuvannia natsionalnykh interesiv [Bulgaria and Ukrainian People's Republic at the Brest-Litovsk Peace Conference: defending of national interests]. *Drynovskyi zbirnyk*, 230–238. Kharkiv (in Ukrainian).
- Mateeva, M. & Tepavicharov, H. (1989). *Diplomaticheski otnosheniya na B'lgariya. 1878–1988*. [Diplomatic relations of Bulgaria. 1878–1988]. Sofiya: Iz-vo BAN (in Bulgarian).
- Matiash, I. B. (2016). Inozemni konsulstva v Ukraini ta spetsyfyka yikh vzaiemodii z natsionalnymy i radianskym zovnishnopolitychnymy vidomstvamy (1917–1923). [Foreign consulates in Ukraine and specificity of its interaction with national and Soviet foreign policy departments]. *Ukrainska konsulska sluzhba 1917–1923 rr. yak derzhavnyi instytut: stanovlennia, funktsionuvannia, persona-lii*, 319–423/ Kyiv (in Ukrainian).

- Nedev, N. (2007). *Tri drzhavni prevrata ili Kimon Georgiev i negovoto vreme*. [Three coups d'état, or Kimon Georgiev and his time]. Sofiya (in Bulgarian).
- Pavlenko, V. (1993). Diialnist bolharskoi dyplomatychnoi misii v Ukraini (1918–1919) [Activity of Bulgarian diplomatic mission in Ukraine, 1918–1919]. *Problemy slovianoznavstva* (45), 3–14 (in Ukrainian).
- Pavlenko, V. (2010). Ivan Shyshmanov – povnovazhnyi posol Bolharii v Ukraini [Ivan Shishmanov is Plenipotentiary Ambassador of Bulgaria in Ukraine]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky* (19), 59–70. Kyiv (in Ukrainian).
- Pavlenko, V. V. (1985). *Uchast Ukrainskoi RSR u radiansko-bolharskomu spivrobotnytstvi* [Participation of the Ukrainian SSR in Soviet-Bulgarian cooperation]. Kyiv (in Ukrainian).
- Pejcheva, I. (2009). Ukraina i Bulgariya 1918–1920 (diplomachieski aspekti) [Ukraine and Bulgaria 1918–1920: diplomatic aspects]. *Rusiya i Bulgariya – mezhdru «filstvo» i «fobstvo». Mater. ot nauch. konf. «Rusiya i Evropa prez XX vek» i «Rusiya v blgarskata istoriya»*, 189–203. Sofiya (in Bulgarian).
- Prohrama Mizhnarodnoi naukovo konferentsii «Dyplomatychni arkhivy yak istorychne dzherelo: vid idei do naukovykh i prykladnykh perspektyv»* [Program of International Scientific conference «Diplomatic Archives as historical source: from concept to scholarly and applied perspectives»]. Odesa, 8–10 veresnia 2016 r. (in Ukrainian).
- Rossiya-Bolgariya. 1879–2004. K 125-letiyu ustanovleniya diplomachieskikh otnoshenij* (2004) [Russia-Bulgaria. 1879–2004. To the 125th anniversary of establishment of the diplomatic relations]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya (in Russian).
- Rupcheva, G. (1983). *Blgaro-ukrainski vrzki i strudnichestvo prez 60-te i 70-te godini* [Bulgarian-Ukrainian ties and cooperation in 1960s and 1970s]. Sofiya (in Bulgarian).
- Selyaninov, O. P. (1986). *Diplomachieskie predstavitel'stva* [Diplomatic representation]. Moskva: MGIMO (Universitet) (in Russian).
- Smolii, V. A. (vidp. red.) (2001). *Narysy z istorii dyplomatii Ukrainy* [Essays on the history of diplomacy of Ukraine]. Kyiv: Alter-natyvy (in Ukrainian).
- Sovetsko-bolgarskie otnosheniya i svyazi. Dokumenty i materialy* (1987) [Soviet-Bulgarian relations and ties. Documents and material]. T. 3. 1959–1969 gg. Moskva (in Russian).
- Sokhan, P. S. (1982). *Heorhii Dymytrov i Ukraina* [Georgi Dimitrov and Ukraine]. Kyiv: Polityvydav Ukrainy (in Ukrainian).
- Sohan, P. S. (1969) *Socialisticheskij internacionalizm v dejstvii. Ukrainskaya SSR v sovetsko-bolgarskom ekonomicheskome, nauchno-tehnicheskome i kulturnom sotrudnichestve. 1945–1965 gg.* [Socialist internationalism is in operation. Ukrainian SSR in Soviet-Bulgarian economic, scientific and technical, cultural cooperation. 1945–1965]. Kyev: Naukova dumka (in Russian).
- Sohan, P. S. (1976) *Ocherki istorii ukrainsko-bolgarskikh svyazej* [Essays on the history of Ukrainian-Bulgarian relations]. Kiev (in Russian).
- Todorova, R. (2010). Stella Blagoeva – pervaya zhenshina – posol Bolgarii v SSSR. [Stela Blagoeva is a first woman – Ambassador of Bulgaria in USSR]. *Rossiya – Bulgariya: vektory vzaimoponimaniya. XVIII–XXI vv.: Rossijsko-bolgarskie nauchnye diskussii*, 457–464. Moskva (in Russian).
- Toshkova, V. (2010). Direktivnaya diplomatiya Kremlya i eyo proekciya v Vostochnoj Evrope. 1945–1989: bolgarskij «adresat» [Kremlin directive diplomacy and its projection in Eastern Europe. 1945–1989: Bulgarian «addressee»]. *Rossiya – Bulgariya: vektory vzaimoponimaniya. XVIII–XXI vv.: Rossijsko-bolgarskie nauchnye diskussii*, 501–526. Moskva (in Russian).
- TsDAHOU. – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [CSAPOU. – Central State Archives of Public Organizations of Ukraine, hereinafter], f. 1.
- Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia: U 2-kh t.* (2004) [Ukrainian diplomatic encyclopedia: in 2 vol.]. T. 1, 2 / Redkol. L. V. Huberskyi (hol.) ta in. Kyiv: Znannya Ukrainy (in Ukrainian).
- Valeva, E. L. & Isaeva, O. N. (2013). *Makedonistika v SSSR: k istorii politicheskikh tabu. Rossiya (SSSR) i Makedoniya: istoriya, politika, kultura: 1944–1991 gg.* [Macedonian studies in USSR: to the history of political taboos. Russia (USSR) and Macedonia: history, policy, culture: 1944–1991], 141–158. Moskva.: IS RAN (in Russian).
- Vasileva, N. V. (2010). Dokumenty pervykh sovetskikh diplomatov v Bolgarii kak istochnik izucheniya sovetsko-bolgarskikh otnoshenij (1934–1937 gg.): po materialam rossijskikh arhivov [Documents of first Soviet diplomats in Bulgaria as a source of study of Soviet-Bulgarian relations (1934–1937): based on materials of Russian archives]. *Rossiya – Bulgariya: vektory vzaimoponimaniya. XVIII–XXI vv.: Rossijsko-bolgarskie nauchnye diskussii*, 428–442. Moskva. (in Russian).
- Venskaya konvenciya o diplomachieskikh snosheniyah 18 aprelya 1961 g.* [The Vienna Convention concerning the diplomatic relations, April 18, 1961]. Retrived from: URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_048 (in Russian).
- Vovchuk, L. A. (2014). *Diialnist konsuliv inozemnykh derzhav u chornomorsko-azovskyykh portakh Rosiiskoi imperii (kinets XVIII – pochatok XX st.)* [Consuls' activities of the foreign states in Black Sea and Azov ports of Russian Empire (end of XVIII – beginning of XX c.): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.02 «Vsesvitnia istoriia». Cherkasy (in Ukrainian).
- Zlenko, H. (1993). Pry komu buv poslom ministr: [pro istoryka I. D. Shyshmanova, posla Bolharii pry Tsentralnii Radi] [At whom the Minister was an Ambassador: concerning the I. D. Shishmanov, Historian, Ambassador of Bulgaria at the Central Council / Central Rada]. *Knyzhnyk (I)*, 10–11 (in Ukrainian).

Надійшла до редколегії 24.08.2018 р.